

A MINDENNAPI ÉLET BÍRÁLATA

(Részlet)

HENRI LFFEBVRE

MUNKA ÉS IDŐTÖLTÉS A MINDENNAPI ÉLETBEN

A mindennapi életet sokféle módon bírálták a történelem folyamán: a filozófia és az elmélkedés eszközeivel, a képzelet és a művészet segítségével, erőszakos, fegyveres vagy politikai akcióval. Szökéssel és meneküléssel.

Közös vonásuk, hogy ezek a bírálatok mind *egyéni* teljesítmények, a rendkívüli képességű, élesen látó, tetterre kész *egyén* (művész, filozófus stb.) műve. Ez az egyéni élelátás és tetterő azonban látszat és illúzió, elfedi a valóság rejtettebb mélységeit. A művek valójában egy-egy kor vagy osztály termékei voltak, és eszméik mint különösségek vagy mint uralkodó jellegzetességek így emelkedtek felül a hétköznapiságon. Ily módon a mindennapi élet kritikája tulajdonképp a *más osztályok bírálata* volt, és igazi lényege a termelő munka megvetésében nyilvánult meg; legjobb esetben is csak az uralkodó osztály életét bírálta valamely transzcendens filozófia vagy dogma nevében, melyek pedig maguk is annak az osztálynak a produktumai voltak. Így és csakis így kell értelmezni a „világ” és a „felső tízezer” bírálatát a középkortól kezdve egészen addig a korszakig (a polgári XVIII. századig), amikor ez a „kozropolita” elem először bukkant fel a művészetben és a filozófiában.

A mindennapi élet bírálatának egyik legutóbbi formája a *valóságosnak* a *valóságfeletti* részéről történt bírálata volt. A szürrealizmus, miután hátat fordított a hétköznapiságnak és egy varázslatos, meghökentető világ (egyúttal immanens és érzék feletti valóság) felé fordult, mindennemű sekélyességet elviselhetetlenné tett.

Ez az érdeme, de nem egészen makulátlan, minthogy annyira megveti a valóságot, s abban is, például, a munkát (a szürrealisták és marxisták már régóta elkerülhetetlen összecsapása az AEAR — a forradalmi írók és művészek egyesülete — egyik nevezetes ülésén robbant ki Az élet útja című szovjet film kapcsán). Napjaink embere azonban, mindegy, hogy szerző-e vagy sem, a maga módján, ösztönösen, szüntelenül bírálatot gyakorol a *saját* mindennapi életére. A mindennapoknak ez a bírálata pedig elválaszthatatlan tőle magától, s *időtöltés* közben és annak segítségével történik.

Az időtöltés és a mindennapok viszonya nem egyszerű: e két elnevezés között egység és ellentmondás van egyidőben (tehát dialektikus

viszony). Ezt nem lehet a „vasárnap” és a „köznapiok” pusztán időbeli viszonyára egyszerűsíteni, mintha csak alaki különbségek volnának közöttük. Az időtöltés — fogadjuk el itt a fogalmat bővebb magyarázat nélkül — nem választható el a munkától. Ugyanaz az ember pihen vagy alszik, vagy pedig a maga módján foglalatoskodik valamivel munka után. A munkás mindennap ugyanabban az órában hagyja el a gyárat, a hivatalnok az irodát. A szombat és a vasárnap minden héten az időtöltés napjai, és éppoly szabályosság jellemzi őket, akár csak a mindennapi munkát. Az időtöltést és a munkát tehát bizonyos eszerint kell felfogni, mert ez az egység létezik és mert mindenki aszerint szervezi meg szabad idejét, amilyen a munkája — és amilyen nem. A szociológiának tehát azt kell tanulmányoznia, hogy a munkásnak mint olyannak az élete, helye a munkamegosztásban és általában a társadalomban, hogyan „tükröződik” kitöltésre váró szabad idejében vagy legalább ilyen irányú igényeiben.

Ha történelmileg szemléljük a dolgot, a munka és az időtöltés viszonya, ami az *egyed egyént* és fejlődését illeti, mindig ellentmondásosnak mutatkozott.

Egészen a polgári társadalom kialakulásáig az individualitás, vagy jobban mondva egyéniség¹, kizárólag a termelő munkától elszakadva fejlődhetett. Az ó- és középkorban, sőt abban az időben is, amikor a polgári társadalmi viszonyok még keveredtek a feudális maradványokkal — a „tisztességes emberek” XVII. századában —, a fejlődésre képes ember nem dolgozik.

De ez az arisztokrata, ez a feudális társadalomban élőködő pap, ez a „tisztességes burzsuj” csak látszólag van a társadalmi munkamegosztáson és társadalmi gyakorlaton kívül. Ők, valójában, a testi és szellemi munka különválásának rabjai. Sőt, közvetlenül-e vagy sem, tudatosan vagy önkéntelenül, még valami társadalmi szerepük is van, ha csak eszmei síkon is. Leonardo da Vinci mérnök és művész volt egyszerre. Rabelais pedig orvos, aztán író, s ugyanakkor enciklopedikus koponya és epikus. Montaigne adminisztrátor, Descartes pedig katonatiszt, majd tudós... Ha az ember ezekben a korokban *valóban* elszakadt a társadalmi gyakorlattól és csak az időtöltéssel, semmittevésével törődött, menthetetlenül elpusztult, úgy is mint egyed, úgy is mint osztály.

Még egy tényező bonyolítja a kérdést. Ezekben az időkben ugyanis, a termelés akkori fejlettségi fokán, a termelő munka és a mindennapi élet még keveredett: például a földművelésben, a kisiparban. Ma még éppen itt van a legmélyebb eltérés a paraszti életforma és a gyári munkás élete között, vagyis hogy a termelő tevékenység ott elválaszthatatlan az élet egészétől. A munkahely a ház körül van; a munka még nem vált el a mindennapi családi élettől. A falusi közösségek (falvak) íratlan törvényei egyként szabályozták valamikor mind az ünnepek ceremóniáit, mind pedig a munka és a családi élet megszervezését. Ilyen körülmények közepette bizonyos határig fejlődhetett az élet. De ez nem volt egyéni élet a szó valódi értelmében, ez egy közösség vagy érdekcsoport kötelekein belül tevékenykedő emberek élete volt.

¹ Mivel az *individualitás* fogalmát (stricto sensu) a XVIII. században jelentkező tevékenységi és tudatformákra értjük.

A polgári társadalom megjelenésével megbomlott ezeknek az elemeknek a viszonya: egyrészt továbbra is megkülönböztették és elhárították őket, másrészt egyetlen egészé olvasztották. A polgári társadalom, különösen felfelé ívelő fejlődése idején, újjáértékelte a munkát; de abban a történelmi pillanatban, amikor kialakult a munka és az egyéniség konkrét fejlődésének viszonya, ez a munka mind felaprózottabb lett. Ugyanakkor az egyén, miután mind tevékenyebb részese lett a bonyolult társadalmi viszonyoknak, elszigetelődött és bebubózkodott. Az egyén tudata kettévált (egyéni tudattá és társadalmi vagy köztudattá) és szétszóródott (individualizmus, szakosodás, a munka különválása stb.). Ezzel egyidőben tehát az ember „éppen mint ember” különbözött a dolgozótól (s ez a különbség, természetesen, világosabb volt a burzsoáziánál, mint a proletariátus körében). A családi élet különvált a termelő tevékenységtől. Az időtöltés úgyszintén.

Mindennek az a következménye, hogy a *mindennapi élet* fogalma bizonyos mértékig homályos marad. Hol zajlik a mindennapi élet? A munkában vagy az időtöltésben: úgymint a családi életben és a kultúrán kívül „átélt” órákban? — Az első felelet magától adódik. A mindennapi élet felöleli mind a három elemet, mind a három megnyilvánulást. Ez a fogalom foglalja egységbe őket, mely egység aztán meghatározza a konkrét egyént. Ez a válasz azonban nem elégíthet ki teljességgel. Hol történik a személyes érintkezés a konkrét egyedi ember és más emberi lények között? A felaprózott munkában? A családi életben? Az időtöltésben? Hol történik ez a legkonkrétebb módon? Az érintkezésnek többféle módja van? Ezek példákban megnyilvánuló sémákat eredményeznek-e, vagy pedig szigorúan meghatározott viszonyokat? S — továbbá — kiegészítik-e egymást, vagy ellentmondások? Milyen viszony van közöttük? Melyik a döntő tényező? Hol kell keresni a szegénységet és a bőséget abban a mindennapi életben, melyről tudjuk, hogy végtelenül gazdag (legalábbis ez a látszat) és végtelenül szegény, sivár, elidegenedett egyszersmind; és azt, hogy fel kell fedezni önmaga számára, és újjáteremteni, hogy ez a gazdagság aktualizálódjon és megújódott kultúrává fejlődjön?...

A hétköznapi élet alkotó elemei (munka — családi és „magánélet” — időtöltés) külsőségeikben elidegenedést tartalmaznak. Ugyanakkor talán különbségeket és gyümölcsöző ellentmondásosságot is. Mindenesetre az egészet (a totalitást) kell tanulmányozni az alkotóelemeihez való viszonyában.

Az időtöltés társadalmi története azt mutatja, hogy mind ez a tény, mind pedig maga a fogalom² változásokat szenvedett, és hogy egy fejlődés folyamán, melynek szakaszai keveredhetnek vagy egymással szembeállíthatók, új meg új szükségletek születtek.

Az időtöltés kezdetben csupán általános irányú, nem differenciált tevékenység, mely alig különbözik a mindennapi élet más megnyilvánulásaitól (vasárnapi családi séták, gyaloglás).

Magasabb fokon az időtöltés egyfajta passzív magatartást is meg-

² Az időtöltés fogalmát Joffre Dumazedier a következőkben határozta meg: „Olyan elfoglaltság, melynek a dolgozó, kedve szerint, a hivatásától, családi és társadalmi kötelezettségeitől függetlenül szentelheti magát, pihenés, szórakozás vagy művelődés céljából.” (Kollokvium 1954. jan. 10-én az időtöltés társadalomtudományos vizsgálatával foglalkozó központban.) L. még a szerző cikkét a Francia Enciklopédia „Napjaink civilizációja” című füzetében.

enged. A moziban ülő néző a mindennapi példája ennek a passzivitásnak, melynek látszólag „elidegenedett” jellege mindjárt megmutatkozik. Az ilyenfajta időtöltés üzleti kiaknázhatósága szintén nagyon könnyű³. S végül, legmagasabb fokon, az időtöltés aktív tevékenységgé lesz, az effajta időtöltés az egyén igen szűk érdeklődési körre korlátozódott foglalatosságoként valamely elsajátított technikai ügyesség alapján, ami a technikai elem jelenlétét mutatja az időtöltésben, természetesen, ha ez nem hivatásszerű (például a fényképezés). Ez a kultivált vagy művelt időtöltés.

Ez a rövid vizsgálódás azonnal megvilágítja az időtöltés ellentmondásos jellegét benne magában és a mindennapokhoz való viszonyában is. Egészen ellentétes lehetőségek és törekvések fedezhetők fel benne; az egyik elszegényedéshez vezet a passzivitás révén; a másik gazdagodást jelent; és végül, az egyik általánosított, nem differenciált (noha azért bizonyos fejlettségi fokon még megvan az értéke), a másik igen differenciált; az egyik lehetővé teszi az üres semmittevésbe való menekülést, a másik pedig felfedezi „a természetet”, a közvetlen, érzékletes életet, méghozzá olykor az igen alapos technikai tapasztalatok révén (minőségi sport vagy amatőr filmezés, példának okáért).

A modern gyáripari civilizáció és a munkának az erre a civilizációra jellemző felaprózottsága tehát megteremti az időtöltés *általános szükségletét*, másrészt pedig, és ennek a szükségletnek a keretében, a sokféle *konkrét szükségletet*.

Ez jelentős példája annak a *spontán jellegű* új társadalmi szükségletnek, amelyet a társadalom mint szervezet bizonyos mederbe terelt, pontosan körülírt, keretek közé szorított, módosított azokban a kedvtelésekben, melyeket kínál. Ez a civilizáció megteremti a technikai lehetőségeket is ezekhez az új szükségletekhez, mely lehetőségeknek azonban „technikán kívüli” jellegük és értelmük van. Előállítja a „szórakoztató ipargépeit” (rádió, televízió stb.). Új játékok születnek, nem olyanok, mint a régié, s ezek az új játékok olykor ellenkeznek más tevékenységekkel, máskor pedig keverednek velük (így például a campingben, a munka és időtöltés között alig van különbség, úgyhogy az egész mindennapi élet játékká válik). Az így meghatározott konkrét társadalmi szükségletek mindinkább elhatárolódnak egymástól, és életkor, nemek, embercsoportok szerint tagolódnak. Az egyéni szükségletekkel szemben lassan-lassan kikristályosodnak a kollektív szükségletek (ilyen különbség van például az egyéni sport és a csapatban való sportolás között).

A polgári és tőkés *társadalomban*, mely a maga módján féken tartja a civilizáció fejlettségéből eredő szükségleteket, az időtöltésre vágyó tömegek legmeglepőbb igénye, minden bizonnyal a *kikapcsolódás*. Az időtöltést el kell választani a mindennapoktól (legalább látszólag), mégpedig nemcsak a munkától, hanem a családi élet hétköznapijaitól is. Így kap hangsúlyt az időtöltés *szórakozás* jellege: az időtöltésnek nem szabad újabb gondokkal, kötelezettségekkel, szükségletekkel járnia, annak meg kell szabadítania bennünket minden gondtól és szükséglettől. Felszabadulás és élvezet, ezek volnának az időtöltés lényeges ismérvei az érdekeltek szerint⁴. A családi összejövetelek például már nem igazi

³ Ez 1955. március 28-ától április 3-áig volt tanulmányozás tárgya Marlyban. (L. a marlyi népnevelő központ közleményeit.)

⁴ Annak a véleménykutatásnak az alapján, amelyet elsősorban Joffre Dumazedier és csoportja végzett.

„időtöltés”, úgyszintén a kertészkedés vagy a mindenfélével való piszomogás sem az. Az érdekeltek tehát az időtöltésnek nem azokat a kettős, a munkára emlékeztető alakjait kívánják ápolni, s azokat sem, amelyek bármiféle kötelezettséggel járnak, a művelődési szempont közömbösnek látszik előttük (ami nem jelenti azt, hogy *valóban ilyen*). Általában nincs bizalmuk ahhoz, aminek pedagógiai kicsengése lehet, úgy-hogy a hangsúlyt inkább a *szórakozásra*, a *pihenésre*, az *elernyedésre* helyezik, melyeknek az időtöltésben ellensúlyozniuk kell a mindennapi élet nehézségeit. Ha hihetünk azoknak a szubjektív véleményeknek, melyeket a véleménykutatás napvilágra hozott, mindez a munkásokra (proletárookra) is ráillik, sőt még jobban is talán, mint más társadalmi osztályokra.

A mindennapi életbe beillesztett művészi alkotás tehát (például egy festmény vagy reprodukció a szoba falán) nem képezheti az időtöltés elemét. Nem lehet időtöltés még a könyv sem, melyet a karosszékben olvasunk, hacsak nem menekülést jelent (útleírások, kutatóexpedíciók történetei, bűnügyi regények) vagy pihenést (képeskönyvek, illusztrált szalagok, „digest”-ek, melyek a már előzőleg megemésztett táplálékra emlékeztetnek). Elsősorban tehát a kép, a film lehet ilyesmi. A kép vagy film, és lehetőleg minél messzebb legyenek (legalább látszólag) az *élettől*.

Az ún. „modern” ember itt körülöttünk, a fáradtság, a feszültség feloldódását várja az időtöltéstől, azt, hogy egy csapásra véget vessen nyugtalanságának, gondjainak, örökös elfoglaltságának. Arra áhítozik, amit közkeletű szóval relaxációnak neveznek manapság. A relaxációnak egész ideológiája, technikája és technokráciája van napjainkban, és különféle eljárásokkal érhető el, egyrészt passzívan, azzal, hogy üressé, tartalmatlanná tesszük az életet, másrészt aktívan, tetteink és izomrendszerünk ellenőrzésével. Az ún. „modern” ember tehát azt reméli, hogy az időtöltésben megtalálja azt, amit munkája és családi vagy magánélete nem ad meg. Miben találja meg boldogságát? Ő ezt egyáltalán nem tudja, és nem is érdekli. Így alakul ki az „időtöltés világa”, mely a maga mesterkéeltségével, és azzal, hogy semmi köze a hétköznapihoz, megközelíthetné az eszményit. De hogyan teremteni meg ezt a tiszta ténszerűséget, anélkül, hogy szüntelenül megtérnénk a hétköznapi élethez, az ismételt szembeállítás nélkül, mellyel ez a megtérés jár?

A múltban nem egy példáját láttuk az olyan művészetnek, mely ügyes áttételezéssel a mindennapi élet megszépítésére törekedett: előnyös színben tüntette fel az életet önmaga előtt és egy stílust kényszerített rá, noha elismerte a kész eredményeket. Így a flamand és a németalföldi festészet. Az, ami ma új a polgári társadalomban, az a kikapcsolódás igénye (mely a művészetben minden realista törekvés nagy akadálya). Így lesz a művészet is ennek a kikapcsolódási célnak alárendelt, szorgosan kiaknázott üzleti fortély. E cél ügyes kiszolgálói *nap mint nap* termelik a *mindennapi élet* képeit, melyeken a rút széppé válik, az üresség teljességgé, az ocsmányság nagysággá. A szörnyőség pedig „fascinál”. A „modern” ember igényeinek és kielégítetlenségének ez a kihasználása olyan ügyesen és annyira meggyőzően történik, hogy igen nehéz ellenállni a csábításnak, illetve e képek bűvöletének. Egye-

dül akkor, ha az ember begubózik puritánságába, és a „szenzacionaliz-mussal” együtt elveti azt is, ami élet és „időszerű”.

A nemiség betörése a képek birodalmába — és tágabb értelemben az időtöltés területére — magában véve is külön tanulmány tárgya lehetne. Korunk tanúja volt, miképp tűnt le egy sereg nevetséges tabu, melyek éppen azért váltak nevetségessé, mert korábban annyira komolyan vették őket. A nemi élet kérdéseinek feszegetése, az olyan öltözet, mely kifejezésre juttatja a nemi jellegeket, a test és a meztelenség — ez mind tilos volt. Ezek a tilalmak azonban mintha tovább élnének, mert ha szentségsértés esik rajtuk, az még mindig meghökkent. Egy-egy többé-kevésbé hű erotikus kép, vagy a meztelen női test egyszerű látványa rettenetes erővel vonz. A megannyi nyilvános visszaélés még mindig nem fosztotta meg varázsától, s ez arról tanúskodik, hogy itt valami mélyebb dologról van szó. A fitogtatott szexualitás és meztelenség kiszakít a mindennapi életből, és meghozza azt a kikapcsolódást, melyet az időtöltésben keresünk: olvasmányok, színpad stb. . . Meztelen nők tolonganak a plakátokon, kirakatokban, képeslapok címdalán, filmekben. Ez a menekülés, némely tekintetben, mégiscsak valami tömegneurózisra emlékeztet leginkább: ez a szexualitás lesújtó, ez az erotika fáradt és fárasztó, gépies. Ebben a nemi féktelenkedésben valóban nincs semmi érzékcsiklandó, s talán éppen ez jellemzi legmélyebben. Így ítélve meg a dolgot, mi nem is az erotizmust marasztalnánk el, mert erkölcstelen, szemérmetlen, elrontja a fiatalságot, így meg úgy. . . Ennek gondját másnak engedjük át. De igenis elmarasztaljuk a „modern” erotizmusban azt, hogy híjával van az igazi érzékiségnek, mely elképzelhetetlen szépség vagy báj nélkül, a szenvedély tüze és szemérmesség, az áhított alany fölötti hatalom és beteljesülés nélkül. A „modern” erotizmus segítségével az ember kifelé evickél a hétköznapiakból, de anélkül hogy kívül kerülne rajtuk. Csak meghökkenés és brutális hatásosság van, de ez felületes, és az egész csak látszat, mely — ellenkezőleg — a hétköznapiak titka: a kielégületlenséghez vezet.

A modern idők *visszájára fordított igaz képével* Chaplin ajándékozott meg bennünket: egy maga készítette képpel, ahogyan azt a hús-vér ember átélheti szenvedései, tapasztalatai, győzelmei útján. Itt azonban a *visszájára fordított hamis képek* tágas birodalmába érkeünk. Egy talmi világ tárul fel előttünk: mindenekelőtt, mert nem is világ, s mert csak utánozza az igazit, és mert bár szorosan nyomon követi a valóságot, annak ellenkezőjével helyettesíti. Amikor például az igazi boldogtalanságot egy képzelt boldogsággal cseréli fel, és az igazi boldogságra fikcióval felel. Vagy amikor egy visszataszító szerencsétlenséget drámai szerencsétlenséggel helyettesít. S így tovább. Ilyen a legtöbb film, zömmel a sajtó, a színház, a music hall-ok „világa”. Az időtöltés egész nagy területe.

Érdekes ez a szakadék a való világ és visszájára fordított képe között. Mert ez nem merül ki a szokatlanban, hanem egy hazug szokatlan-ságra törekszik, a selejtárut mindenütt jelenvalónak tünteti fel⁵.

⁵ Az igazi szokatlansággal (esztétikai kategória) Melville-nél, Gogolnál vagy Kafkánál találkozunk. Itt figyelmesen meg kell különböztetni a szokatlan hangot (a misztifikálástól) ahhoz, hogy banális dolgokról banálisan beszélhessünk. A *visszájára fordított kép* is értékes irodalmi eljárás lehet (az Huis-Clos, Jean-Paul Sartre legjobb darabja, ez a briliáns és sötét kis mű, definitíven az). A gyermeksjajtó esete más, nem azonos a szentimentális vagy rendőrirodalom „esetével”. Közös vonás: törés, zavar. Ennek a gyermeksjajtónak és irodalomnak megvan a maga tárgyköre. A felnőttek

Az időtöltés misztifikált látszatvilága, természetesen, nem korlátozódik csupán a nemiség, a túlzott és mímelt érzelmesség és a bűnözés adta lehetőségek kiaknázására. Nekünk itt górcső alá kellene vennünk a sportot is.

A sport kezdetben a test, az egyéni energia és a csapatszellem kultiválását: az egészség iskoláját jelentette. És mi lett ezekből a nagy ambíciókból? A versenyeket kísérő hatalmas társadalmi szervezés, néha üzleti jellegű, néha nem, nagy, olykor szemkápráztató rendezés. Ez lett belőlük. A sport szótárából nem hiányzik a humor sem. Azokat az embereket, akik a löversenyeket látogatják és kedvenceikre fogadnak, hivatalosan „sportembereknek” nevezik. Minden labdarúgócsapatnak „szurkolóik” vannak, a szurkolók vagy kibicek pedig jó maguk talán soha életükben nem rúgtak labdába. A szurkoló azonban a saját autóján, autóbusszon vagy metrón kijár a mérkőzésekre, ott reszket, lelkesedik, tombol és izgul, de el nem mozdul helyéről. Furcsa esete az „elidegenedésnek”. A sport látszólag összeegyeztethetetlen az illúzióval, és mi itt ismét egy visszajára fordított képpel: a mindennapi élet kompenzációjának jelenségével állunk szemben.

Az időtöltés szükséglete és a mindennapi életet képező többi megnyilvánulás közötti viszony elemzésekor tehát sok súlyos problémával kell számolnunk. A tünetek leírása nem elegendő. A tartalmi elemzés a fogalmi apparátus bekapcsolását igényli. Főleg az elidegenedés filozófiai fogalma nélkülözhetetlen. Mivel ez a szociológia járulakos eleme bizonyos értelemben, itt tudományossá válik, és a mindennapi élet szociológiája számára lehetővé teszi, hogy tudománnyá és egyszersmind bírálattá szerveződjön.

Georges Friedmann, az emberi munkáról szóló és rendkívül bőségesen dokumentált hosszabb tanulmányának végén megkísérelte felvázolni a munka és az időtöltés viszonyának problémáját.

Friedmann dolgozatában (*Merre tart az emberi munka?*) az időtöltés, lényegében, a szabadsággal, a munka pedig a kényszerrel azonosul. A technika összessége napról napra módosítja az életfeltételeket. „Az élet összes mozzanatai mindinkább áthatják egymást”, a technikai környezet pedig mind sűrűbb hálót sző az ember köré⁶. A technikai környezet fogalma az ember és a gép viszonyát kiterjeszti a mindennapi élet egészére. Az emberrel foglalkozó tudományok azonban, melyektől a betekintés jogát ebbe a gépiségbe és következményeibe nem lehet elvitatni⁷, módosítják a technikai környezetet. Mégpedig a munka intellektuális, erkölcsi és társadalmi átértékelése útján, „szűkebbre fogva a munkás és a társadalom közötti érdekkapcsolatokat, tápot adva benne azoknak a stimulánsoknak, melyek még részleges feladatát is igazolják és ők közösségbe tömörítik”⁸. Itt tehát kettős emberi probléma áll elő: egyfelől a munka ésszerű megszervezése, másfelől pedig az időtöltés hasonló

világánál kevésbé struktúrált gyermeki világ nem igényel visszajára fordított megfelelést. Valójában nincs is gyermeki világ. A gyermek a társadalomban él, de a felnőttek világa már különös, csodálatos — vagy visszataszító számára. Ő, még mindig gyermek, a felnőttek mindennapi életének eleven kritikája, annak ellenére, hogy a felnőttek világában kell megtalálnia jövőjét és fejleszteni képességeit. Az ilyen fel fogás szerint legértékesebbeknek ítélt művekben egy-egy közönséges állat (kutya, kacska, egér) szerepeltetése is lehet a visszajára fordított kép alapja, amikor is a banalitás fantáziává és fantasztikumká lényegül át egy adag leplezetlen bírálattal fűszerezve.

⁶ Vö. i. m., 22. o.

⁷ Vö. i. m., 242. o.

⁸ Uo., 244. o.

ésszerűségű megszervezése, mindenekelőtt annak a „kompenzív időtöltésnek” a megszervezése, melyben érvényesülhet a dolgozó egyénisége⁹. Eszerint a munkában és a munka révén való szabadság, úgy látszik, elsősorban az elmélet, a pszichotechnika vagy a szociológia beavatkozásának tulajdonítható, röviden, „az emberről szóló tudományoknak, melyek a gyáripari munkára vannak alkalmazva”¹⁰, mely beavatkozás olyan mértékben biztosítja a szabadságot, „amilyen mértékben általános ezen a területen”; ez a mérték pedig Friedmann szerint elégtelen. Mert a technikai környezet nem kerülheti el sorsát. S ez nem magát a tőkés társadalmat¹¹, hanem az iparosodott civilizációt jellemzi.

Egyedül az időtöltés fogalomköre marad ment a technikai környezet, a kényszer, más szóval az elszemélytelenedés hatásától. Az időtöltéssel már túllendültünk a technikán. Mi itt ugrást teszünk a kényszerből a szabadságba, egy ugrást abból, ami leigázza az egyéniséget, afelé, ami lehetővé teszi fejlődését.

Georges Friedmann kétségtelen érdeme, hogy felvetette a problémákat, és az is, hogy ilyen részletesen vetette fel. Neki köszönhetjük, hogy konkrétan, napjainkra alkalmazva látjuk viszont Marx tételét a munkás elidegenedéséről a munka révén, mely utóbbi maga is elidegenedett. (Csakhogy Marxnál a munkás elidegenedése a felaprózott munka és a gép miatt csupán egy mozzanata a kiterjedtebb — totális — elidegenedésnek, amely mint ilyen a tőkés társadalom és az ember ember által való kizsákmányolásának velejárója.)

Bizonyos, hogy a termelőerők (tehát a technika) fejlődése kihat a társadalmi viszonyokra, s ezek szerves kapcsolatban vannak velük. Sok marxista az osztályszubjektivizmus fellegvárába zárkózott, s ezek számára az osztályharc területe (a kapitalizmusban) azonos a termelés társadalmi viszonyainak területével, és abban merül is ki. Elhanyagolták tehát a termelési viszonyok vizsgálatát olyankor, amikor azokat a termelőerők fejlődése kíséri. Méghozzá Lenin megjegyzései ellenére. A monopolkapitalizmust elemezve, Lenin ugyanis kimutatta, hogy ennek „alapját a termelés változó társadalmi viszonyai alkotják... Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a termelés társadalmasításával állunk szemben, ... hogy a magángazdasági és magántulajdon-viszonyok olyan burkot alkotnak, amely már nem felel meg a tartalomnak”¹². Elvontan szemlélve az osztályharcot, ezek a marxisták mellőzték nemcsak a tőkés rendszer mint olyan legújabb fejleményeinek tanulmányozását, hanem a „termelés társadalmasodásának” és a sajátos tőkés viszonyok újabb tartalmának vizsgálatát is. Pedig ennek tanulságai talán módosították volna az osztályharc fogalmát és a harc új formáihoz vezettek volna.

Az „ipari szociológia” felvetette ezeket a problémákat. Vajon meg is oldotta őket? Ez már más kérdés. Annyi bizonyos, hogy Marx, majd Lenin elemzése óta a termelőerők tovább fejlődtek, és ez a gazdasági mozzanat feltétlenül hatott a társadalmi jelenségekre.

Marxnak a munkáról és a munka meg az időtöltés viszonyáról tett kijelentései új kutatási területet tárnak fel, de nem oldják meg az összes kérdéseket. Marx azt mondta, eljön az az idő, amikor a munka az em-

⁹ Uo., 336—364. o.

¹⁰ Uo., 268. o.

¹¹ Uo., 370. o.

¹² Lenin: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka.*

ber legfőbb szükséglete lesz. Olyan kitétel ez, amely csak az első tekintetre világos. A társadalom, a társadalmi ember, a „közösségi dolgozó” számára a munka mindig is a legelső objektív szükséglet volt. Marx ezzel azt akarta volna mondani, hogy az *individuális* ember ezt az objektív szükségletet a maga elsődleges szubjektív szükségletévé fogja alakítani? Mégpedig úgy, hogy ezzel véget vet a munkában és a munka által való elidegenedésnek? Kétségtelenül. Mégis, nehéz elfogadni ezt a tételt, amíg a „modern”, felaprózott munkáról van szó. S még nehezebb, amikor a mai termelőerők fejlődésének csúcspontjára, az automatizáció távlatából szemléljük a dolgot; mert akkor mindez más megvilágításba kerül. Mert az automatizáció és a transzfer-gépek bevetésével a munka egyrészt igen magas szakképzettséget követelő, másrészt semmiféle szakképzettséget nem igénylő munkára tagolódik.

Annyit azonban mindenesetre megállapíthatunk, hogy a munka az egyéni fejlődés alapja a társadalmi gyakorlatban. Az képezi a kapcsolatot az egyén és munkatársai között (a műhelyben, az egy társadalmi osztály és az egész társadalom kebelén belül), de az egyén és a megismerés között is. A munka éli át, igényli és teszi lehetővé az általános műszaki képzést, mely az egész termelési folyamatban és társadalmi gyakorlatban uralkodó. Ezeknek a lehetőségeknek a valóra váltása azonban mégsem megy jelentős zökkenők nélkül. A munka „felaprózott” jellege pedig egyáltalán nem kedvez a személyiség fejlődésének: tekintet nélkül a társadalmi és politikai háttérre, a munka „elidegenedik”.

Másfelől, Marx azt írta, hogy még mindig fennáll „a *szükségyszerűség birodalma*. Ezen túl kezdődik az emberi erőkifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a *szükségyszerűség birodalmán mint alapján virágozhat ki*. Az alapfeltétel a munkanap meg rövidítése”¹³. Eszerint az időtöltési szükséglet fejlődésének és az időtöltés szükségletének magának mélyebb jelentősége van. Georges Friedmann és az újabb kori francia szociológia joggal hangsúlyozta ezt. S amikor elismerjük, vajon az időtöltést minden fenntartás nélkül úgy kell-e értelmeznünk, mint a szabadság behatolását a kényszerbe? Vagy mint egy ugrást, talán, a kényszerből a szabadságba? Mint ahogy (Hegel nyomán) Marx kifejtette, a kényszer nem hal el a szabadságban, és a szabadság a kényszerre támaszkodik. Mint külsőségeket másképp nem állíthatjuk őket egymás mellé, csak viszonylagosan. A szabad időtöltés fogalma csak egy bizonyos határig pontos. Azon túl már bizonytalan. Ha túlságosan messze megyünk el vele, esetleg megfeledkezhetünk arról, hogy akárcsak a *munkában, az időtöltésben is lehetséges elidegenedés* (amennyiben a munkás „el-nem-idegenedésre” törekszik!).

Úgy látszik tehát, hogy az időtöltés és a munkához való viszonyának dialektikus elemzése (mely a mindennapi élet bírálatainak szerves része), bizonyos tekintetben kiegészíti az „ipari szociológia” és az „időtöltés szociológusainak” kutatásait.

A polgári társadalomban (a tőkés rendszerben) a munkás, tőle idegen és elnyomó erőként éli át és viseli el a munkát. Nemcsak a munka műszaki és társadalmi megosztásának együttes terhe nyomja vállát, anélkül, hogy tudná, miért, hanem az a tudat is, hogy nem magának dolgozik, sem közvetlenül, sem közvetve. Másrészt az egyéni munka felaprózott jellege a termelő munka mind teljesebbé váló társadalmaso-

¹³ Marx: *A tőke*, III k., 786. o., Bp. 1956.

dásával azonosul. A magasan fejlett termelőerők feltételei középette a felaprózottság és a társadalmasodás a munkafolyamat dialektikus el-
lentmondásosságát tükrözi. A felaprózott munka csupán annak nagy
egészében leli meg értelmét és célját. A dolgozóban tehát a saját mun-
kájával szemben kettős szükséglet alakul ki.

A munkás egyrészt arra törekszik, hogy megismerje az egészet, mely-
nek ő is része: a vállalatot, de az egész társadalmat is. S ez már egy
módja annak, hogy ne tűrje, hanem lerázza magáról a kényszer lán-
cait. Ezt a zavaros, ám reális törekvést akarják a maguk misztifikáló
módján kielégíteni az „emberi viszonyok” és „közviszonyok” a tőkés vál-
lalatokban. Ez újabb (amerikai eredetű) intézmények marxista bírálói
ott tévedtek, hogy csak ideológiát láttak mögöttük, azt nem látták,
mennyire reális *társadalmi szükségletnek* felelnek meg, mely éppen a
munka társadalmasodásában alakult ki. Elhanyagolták a munka társa-
dalmasodásának tényét, azt gondolták talán, hogy az csak a szocialista
rendszerekben létezik, holott egyszerűen a termelőerők fejlettségétől is
függhet. Nem vették észre, hogy a szocializmusban a megismerés kielé-
gíti a szükségletet, a kapitalizmus viszont ideológiával felel rá. A nem
marxista ipari szociológusok tévedése ellenben az volt, hogy nem min-
dig mutatták ki, hogy ezek az újdonságok (emberi viszonyok stb.) csak
azért feleltek meg bizonyos szükségleteknek, hogy tévútra vezessék, el-
halványítsák, eltérítsék igazi értelmüktől, és ne lépjék túl a vállalat és
a gyámság alatti kooperáció kereteit.

Másrészt, a munkás arra törekszik, hogy a munkát hirtelen félbesza-
kítsa, és kompenzációt keres. Ezt az időtöltésben — a felüdülésben vagy
szórakozásban próbálja megelni.

Az időtöltés tehát afféle nem mindennapi volna a hétköznapokban.

Nem lehet kiszakadni a hétköznapokból. Csodák csak a képzelet és a
készpénznek vett illúziók világában vannak. Ettől nem menekülhetünk.
Az ember azonban, amennyire csak lehet, szereti, ha ott van mellette
— minél inkább a kez ügyében, annál jobb — a menekülés illúziója.
Egy illúzió, mely nem is egészen az, hanem külön „világ”; mely lát-
szat és valóság is egyszerre — a látszat valósága és a valóság lát-
szata —, de egy *másik* világ, amely más ugyan, mint a hétköznapok,
mégis kitárulkozó és belőlük sarjadó. Így van aztán az, hogy az ember
dolgozik, hogy megérdemelje az időtöltést, emennek viszont csak egy
értelme van: a munkától való menekülés. Bűvös kör ez.

Így áll elő az aktív és passzív magatartás meg az érintkezési és társas
életi formák egysége. Ez már mind lehet szociológiai tanulmányozás
tárgya. S miközben a szociológus leírja és elemzi őket, kénytelen bíráló-
tot gyakorolni. Részben illuzóriusnak bélyegezni őket, de mindig abból
a tényből kiindulva, hogy ezek a jelenségek a mindennapi élet önkén-
telen bírálatát tartalmazzák. S ez *valóban* bírálat, amennyiben *valami más*,
mint a mindennapi élet, de azzal a feltétellel, hogy mégis *benne* van, és
ha *elidegenedés*. Mindez tehát lehet tényleges tartalom, megfelelhet
bizonyos szükségleteknek, de ugyanakkor mint forma illuzórius, csalóka
látszat.

Az időtöltés, a munka és a „magánélet” ily módon dialektikus egészet,
összetartozó struktúrát alkot. Ennek révén áll helyre az ember és a
humánium történelmileg reális képe a fejlődés bizonyos fokán, vagyis
az elidegenedés és el nem idegenedés bizonyos stádiumában.

Példák? Az első füzetben már van néhány. Vannak olyanok is, amelyeknek elemzésére a következőben kerül sor. Lássunk hát hamarjában egy párat:

Kávéház: általában a családi és hivatali életen kívüli találkozóhely, ahol az emberek személyes vonzalom alapján (legalábbis elvben és látszatra), egy-egy utca vagy városnegyed lakosaiként csoportosulnak, ritkábban foglalkozás vagy osztályok szerint (noha, persze, léteznek meghatározott foglalkozásoknak vagy társadalmi osztályoknak fenntartott kávéházak is). Olyan hely, ahol az állandó vendégeket bizonyos hamis fényűzés veszi körül; ahol *szabadon* lehet csevegni (politikáról, nőkről stb.), csevegni ugyan, de tüzes szenvedéllyel védeni is ezt a szabadságot; ahol *játszanak*.

Vásár, az a falusi, melynek fennmaradása és iparosodása csodálatot kelt. A nagy zsvivaj és a harsogó zene meghozza a kívánt kikapcsolódást. Itt egy szerény és nyugtalan, rendkívüli és közönséges mikrokozmosz nyílik. Ebben a mikrokozmoszban minden megtalálható, csak az nem, ami a munkára emlékeztet. Itt kelletti magát a tudás (tengeri múzeum, Dupuytren-múzeum), az erotika (meztelen táncosnők), vannak itt utazások, csodák, sport stb. . .

A rádió, és még inkább a televízió, rohammal vette be a családi és „magán”-életet az egész világon, „melyet bemutat” úgy, mintha — legalább látszólag — közvetlenül felölelné, és mintha az valószerű és jelenvaló volna . . .

Itt ismét a művelt vagy kultivált időtöltés egynemely sajátosságával állunk szemben. Az effajta időtöltésnek új és egyúttal hagyományos szerepe van (ez a könyv olvasással, versek vagy hősköltemények hallgatásával, vagy a tánc hajdani szerepével hasonlítható össze), és nemcsak szórakozásul vagy pihenésül szolgál, hanem tanulságos is. Az alkotó tevékenységet — valamely technikai ágazatot — nemcsak hogy nem tagadja, hanem uralkodóvá teszi. Megesik, hogy a szóban forgó műszaki ügyességet a termelés már túlhaladta, ebből akkor játék lesz, vagy már azzá is lett (például a vitorlázás). A kultivált időtöltés már említett sajátossága, végezetül, a jelenvalóság, a természet, az érzékelhető élet felfedezése (a modern technika által megújított audio-vizuális környezet felfedezése, mint ahogy a szakemberek mondanák).

Az egyik ilyen időtöltési tevékenység, aminek tanulmányozása a gyakorlati szociológiára vár, rendkívül jelentősnek tetszik napjainkban.

Mindenki tudja, hogy a francia festészeti iskola immár több mint egy évszázada világra szóló jelentőségű. De hányan tudják azt, hogy a festészet Franciaországban tömeges művészetté válik? Hogy a francia — eddig még ki nem derített okokból — hovatovább festőnemzet lett? A festészettel időtöltésből foglalkozó „vasárnapi festők” száma tízezrekre, sőt talán százazrekre rúg. A helyi vagy csoportos „tárlatoknak” se szeri, se száma. Az időtöltés tehát, egy igen magas műveltségi színvonalon, túlhaladja a technikai tevékenységet, és eljut a művészetig. Ezen a fokon, megfelelő kifejezési formába öntve, ismét megkísérli visszaállítani az élet egészét. Az időtöltés tehát forrás értékű kutatásokat tesz lehetővé az életstílus területén, hogy gyarló eszközökkel, vagy avatott kézzel-e, az nem lényeges. S talán az életművészet és a boldogság tekintetében is.

Röviden, a munka, időtöltés, családi és magánélet egy egészet alkot, melyet „összetartó struktúrának” vagy „totalitásnak” nevezhetünk, amennyiben helyesen állapítjuk meg e struktúra történeti, változások és átmeneti jellegét. A mindennapi élet bírálata mint a gyakorlati szociológia részének keretében igen alaposan megvizsgálható a hivatások, a családi élet, az időtöltési tevékenységek valamennyi kérdése a maguk egész változatosságában. Mégpedig azzal a céllal, hogy azt, ami eleven, új és pozitív — mindazt, ami javunkra és örömünkre szolgál — megszabadítsuk a negatív elemektől: mindennemű elidegenedéstől.

NÉZETEK A „MODERN VILÁG” EGÉSZÉRŐL

Míg ezeket az oldalakat írom, egyik párizsi külváros szép panorámája van a szemem előtt. A háttérben a Szajna szelíd íve kéklilik békésen, a folyón hajófüzerek úsznak tova. Fénylő pontokként autók szakadatlan sora kúszik át a Saint-Cloud-hídon. Jobb kéz felől is egy domb, bal kéz felől is egy. A dombokon ligetek, parkok, pázsit, hajdani királyi vagy hercegi birtokok emlékei. A dombok méltóságteljes hajlatában ott látom a Renault-művek koncentrált hatalmát, a maguk szigetén.

Itt közelebb pedig, mintegy belezuhanva a sèvres-i völgy vájatóba, szétszórt, képzeletszegény rendetlenségben, apró rovarokként kis házacska-kák lapítanak, köztük zöldségeskertekkel, ahol éjszakánként házórzó kuvaszok vonítanak és macskanyávogás hallatszik. Minden csúfólódási szándék nélkül, az emberek „sátoroknak” hívják ezeket a házakat. A sátorok között sáros utak, sikátorok kanyarognak, ahol az eső tartós nyomokat hagy. A tulajdonosok hiúságáról nevetséges részletek árulkodnak, azok a majolika állatfigurák a háztetőkön, a miniatűr fasorok-ban pedig azok az üveggömbök és nyesett bokrok, a feliratokkal díszített táblák és büszke homlokzatok. Az ablakomból idelátszó zöldségeskert egyik fáján ez a nagybetűs felirat díszel: „Vigyázat, életveszélyes!” Vasárnap reggelenként, különösen szép időben, a házikók kitarják a napnak piroschás, lepedős, takarós bendőjüket. Olyanok ott a dombon, mint egy elhullott csirkesereg valami óriási kirakatban.

Nyomorral nemigen találkozik itt az ember. A szegénylakások lejjebb vannak. Ezekben a halmokon azonban nemcsak burzsujok és kispolgárok élnek, van itt munkás és más dolgozó is. A szomszéd taxisofőr.

A távolban nyüzsgés, hatalom, alkotás, fényűzés. De szegénység is. A város egészen idáig nyújtotta csápjait. A város az, amely a letűnt nagy századok emlékei között valami retteneteset ültetett el: a középszerűséget. A Renault-művek algéri munkásai azonban, de mások is sokan, a mennyországban éreznék magukat, ha ezekben a viskókban lakhatnának.

Mit róhatnánk fel ezeknek az embereknek, akik — mint jó magam is — mindennap munkáról járnak haza? Minden bizonnyal jóra való, családos emberek, és szeretik gyermekeiket. Felróhatjuk-e nekik, hogy nem áhítják egy olyan „világ” megváltozását, melyben elég jól érzik magukat?

Serkélyesség. Itt, a kontraszt miatt, kirí. De még néhány osztás, és már nem is látszik majd. Ezt a párizsi külvárost is elnyeli a közep-szer, mint ahogy bekebelezte a várostól kilométerekre fekvő falvakat.

A múlt szépségeit, báját, Párizs központjában, a hivatalok között kell majd keresni.

Látunk-e majd végre valami nagyszerűt, ami nem lesz embertelen — és olyan boldogságot, melyet nem hat át a közepszerűség?

A festőiség megsemmisülése olyan gyors iramú, hogy valóban tápot ad a reakció siránkozásainak, s ami visszataszító lényegeként legtöbbször megmarad belőle, az a nyomor. Ami valamikor talán a szépség szikrája volt, — a hétköznapi ember elsődleges sokfélesége, jellemének nemessége és számtalan egyéni vonása a durva hangzavarban: ez a fajta szépség eltűnt. Múzeumok hideg tárgyává dermedt, melyek a nyomor sártengerében úsznak. Micsoda csolódás éri a mesés Kelet legendás városait járó naiv utast! Évezredek szájhagyománya hazudott talán? Ennek szerzői más szemmel néznek minderre? Vajon a dolgok és az emberek annyira megváltoztak volna? A remélt és látott csodák, a romok, a műemlékek, az ezeregyéjszaka meséi, az eredeti táncok és népdalok nem tudják elhomályosítani az elénk táruló képet. Nápoly, Bagdad vagy Kalkutta: egyazon nap alatt egyazon rongyok, egyazon sebek. A mítoszoknak vége, a bővülés elvesztette varázserejét. Csak nyomorgó tömegekkel találkozunk mindenfelé, s fölöttük a minden nagyságot nélkülöző hatalmi gépezettel, az uralkodás rút művészetével. Ámítás nincs. Az erő szemérmetlenül kiáll az utcára mindenütt: puskák, páncélkocsik, rendőrség.

Ott, ahol a nép eltökélte, hogy lerázza a régi igát, kénytelen feláldozni bizonyos életformákat, melyek hosszú ideig nagyszerűnek és szépnek számítottak. A traktor és a vetőgép múlhatatlanul kiszorítja a magvető szép mozdulatát. Hasonlóképpen, a fejlődésben levő, elmaradott országokban az ízléstelenség, a sekélyesség, a közepszerűség is haladás. A fejlett országok viszont, melyek tudják, mi a történelmi nagyság, alkotási kényszerből termelnek sekélyességet.

Az új Kína tehát, a nagy hatalmú politikai vezértől az utolsó parasztig, kék parasztgúnyában jár. Elveti a mandarin-selymet, mint ami száz- meg százmillió paraszt rongyainak ellentéte. A mesebeli sárkányokkal és az elefántcsontból készült Buddha-szobrokkal együtt múzeumba dugja vagy kiviteli cikknek használja fel. Minden komoly, s az ország erőfeszítései a munka frontján való győzelemre irányulnak. A szolid köz- társaságok alapja az erény.

1954 szeptember—október havában új problémákat felvető cikkek jelentek meg a Szovjetunióban. A *Kommunizist* október 14-i száma például arról értekezik, hogy a műveltség és a dialektikus elemzőkészség immár olyan fokot ért el a Szovjetunióban, hogy teljesen fel lehet hagyni az eladdig érvényes valóságábrázolással, mely mindent leegyszerűsített: csak fehéret és feketét, csak jót és rosszat ismert. Azontúl tehát az írónak, művésznek, filozófusnak másképp kellett látnia a valóságot és az életet: annak minden megnyilvánulásával együtt kellett vizsgálnia; meg kellett különböztetnie annak elemeit, felismerni az új csíráit a régiben, különbséget tenni a pozitív és a negatív között, de megérteni az ellentmondásokat magában az újban is.

S éppen ez idő tájt, akkor először (egy szentesített képlet szerint ez az egyidejűség nem véletlen), felmerült a Szovjetunióban az *ízlés* problémája. A *Novij mir* című folyóirat október 10-i számában olvashatjuk: „A kommunista társadalom kiépítésének korszakában felmerül egy olyan

életstílus kialakítása az anyagi kultúra terén, mely jobban megfelel a néptömegek igényeinek.” A továbbiakban pedig összehasonlítja a gépkocsi vagy mozdony „ipari esztétikáját” azzal az esztétikai anakronizmussal, mely a moszkvai boltokban kapható tárgyakon figyelhető meg: a rojtos díványokkal, a gyümölcs- és virágmintás ágyakkal, a Savoyban (Kereskedők ódon kávéháza még a régi rendszerben) pompázó tükrök és dísztárgyak utánzataival.

Alekszandrov filozófus, akkori művelődésügyi miniszter azt hangoztatta, hogy „mindaz, ami az embert mindennapi életében körülveszi — a házak, a lakás architektúrája, berendezése, a bútor és a háztartás tárgyai —, szintén a kultúra része, és hatással van az izlésre...”

A Szovjetunióban azt fedezik fel, amit mi, akik kapitalista országban élünk, régóta ismerünk (ami nem jelenti azt, hogy meg is oldottuk ezeket a problémákat). A hétköznapi életstílus tekintetében a szovjetek még valahol 1900 körül tartanak. Társadalmi szükségleteket fedeznek fel, pedig azok már ismertek, ki vannak vizsgálva (ami nem jelenti azt, hogy ki is vannak elégitve, hogy megvalósultak). Haladás gyanánt kispolgári középszerűséget értek el. Vajon képesek lesznek-e könnyen és gyorsan túlhaladni? Most kezdenek foglalkozni az „ipari esztétikával”, pedig olyan régi mese már, s emiatt talán egynél több hibát is elkövetnek majd az izlés terén.

Ezekben a megállapításokban nincs semmi ellenségeskedés, sem bizalmatlanság a Szovjetunió, a demokratikus erők és szocialista mozgalmak objektív támasza iránt. Ellenkezőleg: amikor egy keletkezőben levő nagy civilizáció ilyen világosan és szabadon veti fel ezeket a problémákat, az a nagyság és az új jele a civilizációban. Mi azonban elgondolkodhatunk ezeken a tényeken; és megállapítjuk, hogy a szocializmus és a szocializmus építése is teret ad a mindennapi élet bírálatainak. Anélkül, hogy csatlakoznánk Jean-Marie Domenach végső megállapításaihoz, nyugodtan elfogadhatjuk azt, amit Jugoszláviával kapcsolatban mond:

„... Elemzéseinkben túlságosan elhanyagoltuk azt a közvetlen valóságot a mindennapi életben, melyet nem könnyű meglátni; a marxizmus, s ezt ne felejtjük el, az élet konkrétan megfigyelt elidegenedéséből indult ki és azzal a céllal, hogy felszámolja. Mi sem volna hasznosabb manapság a hétköznapi szociológiájánál, mely független a hivatalos nyilatkozatoktól és statisztikáktól; egy olyan szociológiánál, mely a való élet feltételeivel foglalkozik a szocialista országokban. Ez ismét napvilágra hozná azokat a hibákat, szenvedéseket, melyek aztán váratlanul lázadásban robbannak ki; az új meg új elidegenedés tanulmányozásával kialakulhatna az új forradalmi elmélet váza, mely elmélet nem az 1850-es évek proletariátusának nyomorára, hanem az 1956-ban élő, mai emberek konkrét szenvedéseire alapoz. Sajnos, ilyenfajta szociológia nem létezik egyetlen népi demokráciában sem (noha egy-egy objektív véleménykutatás a munkáról, az ifjúságról stb. sok kellemetlenségtől megóvhatna). Ezért apró benyomásokkal kell beérnünk, melyek — természetesen — esetlegesek, a hangulattól függnék, tehát igen kétségesek is...”¹⁴

Mindez arra késztet, hogy egyéb problémákat is felvessünk.

Nem is olyan régen, az „új ember”, a szocialista vagy kommunista

¹⁴ Jugoszlávia — a szocializmus új fellendülése, *Esprit*, 1956. december, 812—813. o., franciául.

embertípus, még végtelenül és gyökerében különbözött „tőlünk”, „tőlünk”, akik elmerültünk a kapitalizmus posványában és akiket megfertőzött a burzsoázia, még az ellene való harcunkban is. Az irodalom ábrázolta ilyennek az új embertípust: minden tekintetben pozitív, hősies, félelem és gáncs nélkül való a munkában, a háborúban és a szerelemben. Ez az új embertípus odaadó híve a társadalomnak (a szocialista társadalomnak), és ebben a hűségben és önfeláldozásban látja élete értelmét. Az az állítás, hogy az egyént ez az odaadása határozza is meg, semmi gyanút nem keltett. Alapja lett egy etikának és egy esztétikának.

De sem ez az etika, sem az ilyen esztétika nem nyert világos megfogalmazást. Még kevésbé sikerült kétségeket nem támasztó művekké vagy életstílussá válnia. Nem jelent ez valamit? A törés látható jelét, egy fogyatékoság tünetét, például? És valóban. Kiderült, hogy a társadalmi ember dicsőítése a szocialista társadalomban az általánosságok síkján mozog, az így nyert kép alig érdekes, mindenesetre igen rövid életű érdeklődésre tarthat igényt, amikor a társadalom már túljutott valamely adott helyzeten (harc a tervért és a termelésért, háború). Ekkor, a „pozitív hősök” egyhangúsága helyett, a reális, sokféle, egyéni ember ábrázolása lett követelmény, a maga összes ellentmondásaival és konfliktusaival, jellemvonásaival együtt. Mi több, hivatalosan kihirdették, hogy vannak negatív típusok is, melyek nem egészen érdektelenek, és sok olyan ember is, akikben még összeütközik a régi és az új, a negatív és a pozitív. Ezek afféle átmeneti embertípusok...

Mivel megközelíti a régít, az új ember humanizálódik. Márpedig a szocialista vagy kommunista embertípus sokkal jobban érdekel bennünket, ha a „köztünk” levő távolság csökken. Amennyit elveszít tekintélyből a naiv és ostoba emberek szemében, annyit nyer is rokonszenvedésünkben és érdeklődésünkben. Még ha az ellentmondások másfélék is, még ha másféle hangsúlyt kell is kapniuk, s még akkor is, ha az ellentmondások ott termékenyek, itt pedig pusztító hatásúak, és ha a szocialista vagy kommunista ember viszonya a munkához és a társadalomhoz ellenkezik is a „mienkkel”, az ellentmondások akkor sem gátolják meg, hogy megértsük, megismerjük egymást, érintkezzünk. Ellenkezőleg, megmagyarázzák a dolgokat. Az olcsó szónokiasság kisajátította a „szocialista”, a „kommunista embertípust”, hogy Szentet, Lovagot csináljon belőle. Mi, innen lentről, csodáltuk a pozitív Hóst. Csodáltuk, ámde nem szerettük, nem tudtuk szeretni. Az ellentmondásokkal küszködő szocialista ember viszont már hozzánk való.

De akkor már kérdéseket tehetünk fel neki. Akkor már megnőnek az igényeink. És megkérdezzük: „Mi is az a szocializmus valójában? Milyen hatása van a mindennapi életre? Mi az, amit megváltoztat?” Mert mindez nekünk sem világos. A burzsoázia és az osztályellentétek felszámolása? A tulajdon és a termelés tőkés viszonyainak megszüntetése? Ez volna a szocializmus? Mindezek negatív előjelű meghatározások. A burzsoázia nélküli burzsoá társadalom képe egyáltalán nem megnyugtató és nem elégít ki. Mi úgy véljük, van vagy lesz itt valami más is. De hát mi? Elvégezni a munkát, jószántunkból megtenni azt legfőbb szükségletünknek, jobban dolgozni, akarni a termelékenység növelését, nem pedig csak elszenvedni, — mind csupa jó dolog; mindez talán lényeges mozzanat, fontos helyet tölt be a társadalmi-termelési viszonyok-

ban és talán kiegészíti egyfajta termelési mód gazdasági ismérveit. Ám nem alkalmas egy új kultúra, civilizáció, humanitás, egy új életöröm meghatározására. S egy elfogadható, a meggyőzés erejével szinte toladó életstílus meghatározására sem¹⁵.

Ez nemcsak etikai vagy esztétikai probléma, s ez arra késztet, hogy a marxizmus elméleti és tudományos alapelveihez nyúljunk vissza. Pontosán mi a termelők szerepe a társadalomban? A Szovjetunióban és a szocialista tábor más országaiban a termelés mind gyorsabb ütemben kétségtelenül növekszik, méghozzá elsősorban a termelőeszközök termelése. (Az I. szektor Marxnál.)

Nevetséges a szocializmust egyedül a termelőerők fejlődésével definiálni. A gazdasági kimutatások nem adnak választ arra, hogy mi a szocializmus. Az emberek nem harcolnak és halnak az acél tonnáiért. Tankokért és atombombákért sem. Az emberek célja a boldogság, nem a termelés. Mindehhez vegyük hozzá azt is, hogy mind az össztermelés, mind pedig az egy főre eső termelés, valamint a termelékenység, még mindig nagyobb az USA-ban, mint a Szovjetunióban.

Nem a termelőerők határozzák meg a szocializmust. A termelőerők magas színvonala, mely elengedhetetlen, mint ahogy a Szovjetunió példája tanúsítja, magában véve nem elég a szocializmushoz, aminthogy az USA példájából látjuk. Mégis, a termelőerők bizonyos szintje elengedhetetlen feltétele az „élet megváltozásának”. Másrészt a politikai felépítményben bekövetkezett változás (mely annak osztályjellegét érinti: egyfelől a burzsoá Államot, másfelől pedig a proletár Államot mint a termelőeszközök birtokosát, aztán a proletariátus diktatúráját és annak vezető szerepét, mely a Pártban ölt testet és általa történik) „ipso facto” nem vezet változásokhoz a konkrét életben. A tőkés országokban a felépítmények („burkok”, a fentebb idézett lenini megfogalmazásban) ellentétben állnak az élő tartalommal, mert elmaradnak tőlük, mindegy, hogy az Államról vagy tulajdonjogi viszonyokról van szó. Ez a lemaradás béklyóba szorítja a tartalmat. Nos, a politikai forradalomnak éppen az is a feladata és értelme, hogy feltörje ezeket a burkokat, szabaddá tegye a tartalmat, és a felépítményeket gyökeresen újjászervezze. A szocializmust építő országokban a politikai és ideológiai felépítmények kezdik megelőzni a társadalmi viszonyokat, a gazdasági alapot. Az elmaradott országokban ez is az értelme a Forradalomnak. De hogyan áthidalni az ellentmondást? Milyen visszhangja van a változásnak, amely ezekben az elmaradott országokban fölülről, a társadalom felső régióiban kezdődik, amikor annak egy óriási apparátus közvetítésével föntről lefelé kell haladnia és betölteni a mindennapi élet lekisebb zugát is? Nem történik meg olykor, hogy megreked valahol az úton? Az, ami a bázis és a csúcshoz közeli ékelődött, nem fékezi és nem téríti el útjából?

Más szóval, a szocializmust (az új társadalmat, új életet) mint a változások összességét abban, amit megéltnek nevezhetünk, csak a mindennapi élet síkján lehetséges konkrétan meghatározni¹⁶. A történelmi for-

¹⁵ A materializmus, sajnos, túlon-túl sok írásműben kétségbeejtően sekélynek látszik. Ez már a sekélyesség csúcsa, ha egyáltalán kifejezhetjük magunkat így. Miért kívánjuk tőle, hogy érdekes is legyen, ha egyszer lezárt rendszer, vagy pedig közönséges fegyver a munkásság osztályharcában? — Azt mondhatnánk, hogy a metafizika letűnésével a filozófia is elvesztette festőiségét! . . .

¹⁶ Hadd mondjuk el még egyszer, hogy a munkanormák teljesítéséért, a jövedelem és a termelékenység növeléséért vívott mindennapos harcot a gyárakban és kolhozokban, szintén ki lehet fejezni epikai formában. De ez nem elegendő a szocializmus definiálásához. — Sztalin meghatározásai: „a maximumig biztosítani az anyagi és

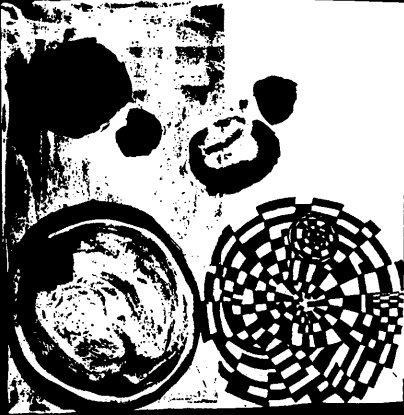
dulat óta eltelt fél évszázad azonban azzal a tanulssággal szolgál, hogy az emberek közötti mindennapi viszony — „a megélt” élet — lassabban változik, mint az Állam struktúrája. És másképp is változik, más a ritmusa. Így van az, hogy a társadalmak történetében az egyes szektorok változása nem egyidejű, az egyik előbb, a másik később módosul. Ha az egyik előre futott, az nem jelenti egyúttal a másik haladását is. A termelőerők és a technika fejlődésével a burzsoá társadalomban bizonyos társadalmi szükségletek keletkeztek, de amelyeket a kapitalizmus nem képes kielégíteni; ez aztán pozitív értelemben módosítja a mindennapi életet, olyan negatív elemeket szülve benne, mint amilyenek az elégedetlenség, a csalódottság, az elidegenedés. A szocialista, illetve a szocializmust építő országokban viszont a reális társadalmi szükségletek — melyeket a szocializmus kénytelen életre hívni, föltárni és kielégíteni — elmaradnak az ideológia és a felépítmények mögött.

Kíséreljük meg tisztázni és összefoglalni az elmondottakat. A forradalom manapság elvesztette misztikus értelmét és hajdani romantikájából azt, ami elavult. 1789 és 1917 forradalmárai azt hitték, hogy mindjárt egy másik, egészen új világba lépnek át, hogy az önkényuralomból a szabadságba, a kapitalizmusból a kommunizmusba csak egy lépés az út. Intésükre úgy megváltozik az élet, akár a színház kulisszái. Mi azonban már tudjuk, hogy az élet sohasem egyszerű. Varázssvessző csak a mesékben van. Mi az elkerülhetetlen Forradalomra egy szigorúan kivelt realizmus világosságával tekintünk. A szükségyszerűség, melynek az ember akarata és szabadsága még oly kevésé ura, olyan történelmi eredményeket adott, melyeket Marx nem látott előre. A politikai forradalmat mint a világ újjáteremtésének elengedhetetlen feltételét, először az elmaradott („félíg fejlett”) országokban hajtották végre. Ez a tény kiszámíthatatlan következményekkel jár, melyek egészen kitöltik feszült és nyugtalan korunkat. Kérlelhetetlenül szüli őket. A két „tábor”, a két ellenséges „világ” politikai összetűzései és illetén viszonya, nemzetközi és történelmi síkon még inkább kiterjeszti az osztályharcot. De csak egy makacsságig abszurd logikai gondolkodásmód vonhatja le ebből az ellentmondásból, a „szemben álló feleknek” ebből a koegzisztenciájából azt a merész következtetést, hogy a két táborban élő emberek és a kétféle konkrét társadalmi élet között nincs semmilyen rokon vonás.

1924-ben, a Szverdlovski Egyetemen elhangzott előadásaiban, Sztalin úgy határozta meg a leninizmus szellemét, hogy az az orosz forradalmi lelkesedés, valamint az amerikai gyakorlatiasság szintézise. Azóta, a kissé megfakult romantika miatt, a mérleg nyelve talán inkább az amerikai üzleti-gyakorlati érzék felé billent. Baj ez? Kétségtelen, hogy ennek a fogyatéknak jó oldala is van. Az igaz, hogy az egyik tábor hanyatlik, a másik meg közben erősödik; ez utóbbi azonban felhasználhatja azt, ami elődjében legjobb, leghatékonyabb.

De az „új” meghatározása csupán azzal, hogy elhatároljuk a régítől, nem olyan könnyű, mint ahogy azt a dialektikával hadilábon álló dogmatizmus feltételezi. Korunk valóban átmeneti kor; minden átmeneti benne, minden, az emberek és az egész élet is. A hasonlóságok éppoly

szellemi szükségletek kielégítését...”, nem jutunk messzire. Mert ki kellene mutatni, hogy melyek azok a szükségletek, amelyek a szocialista társadalmat jellemzik, ott keletkeznek és belőle fakadnak. Már Hruscsov is tovább ment, amikor a XX. kongresszuson a „fogyasztás minőségi struktúrájának” javítását követelte.

BARATH

szembetűnőek, akár a különbségek, az ellentmondások egysége ugyanolyan szembeszökő, mint maga az ellentmondás. Az egyik sem törölheti el a másikat! (Hadd álljon itt ez a kis példa, egy humorista a szerzője: a demokratikus, úgyszintén a reakciós vagy fasiszta államokban mindenütt van politikai rendőrség. A demokratikus államokban sűrűn kell cserélni a rendőrfőnököket; sőt, a szocialista országokban főbe is löni. A fasiszta rendőrfőnök ellenben csak a rendszerrel bukik!)

Napjainkban a legszélsőségesebb fejlődésbeli aránytalanságok ellenére, világméretű kiegyenlítődéssé folyik. Legendák és ideológiák omlanak össze; ezek már csak palástul szolgálnak, de már nem képesek leplezni a tényeket, eredményeket, szükségleteket. Az elmaradott társadalmi struktúrák elbuknak, hogy aztán érvényesülhessen a fejlett országok átlagszínvonalának elérésére irányuló igény. Szerte a világon napirendre kerül a termelés és a termelékenység, a vásárló erő, a nemzeti jövedelem és a beruházási eszközök felosztásának kérdése. (Ez utóbbi tekintetében pedig a „szocialista” országok előbb-utóbb mégis arra kényszerülnek majd, hogy önszántukból és tudatosan tegyék azt, amit a kapitalista államokban önkéntelenül és vaktában végeztek el: vagyis, hogy beruházzanak a közszükségleti cikkek iparába.) Mindenütt ott él tehát a tökéletesített gépautomatától, a villanyerőműtől és atomenergiától, a traktortól és kombájntól várt, többé-kevésbé közeli megoldás reménye. Ám az ember és a gép viszonya csak egyik mozzanata a problémának. Az ember, férfi és nő, a földkerekségen mindenütt arra vágyik, hogy szilárdan megalapozza mindennapi életét, és ne éljen bizonytalanságban és nyomorban. A problémák tömegproblémák, a társadalmi átlagszínvonal, a társadalmi szükségletek problémái. Változik a világ képe: az élet hétköznapijai kerülnek előtérbe mindenütt, miután tudatára ébredtek fogyatékoságaiknak és értékeiknek. Az élet megmutatkozik a maga meztelen valóságában. Innen ered aztán — ebben az átmeneti időszakban — a sekélyességnek az a rettenetes özöne, mely olyan érthetetlenül elüt ugyanennek a korszaknak egyéb jellegzetességeitől, mint amilyenek a mértéktelen ambíciók, a hozzájuk mért kudarcok, tragédiák, fenyegetések, vér- és sártenger, és mint amilyenek „ráadásul” a közönséges ostobaságok és sekélyességek.

Mi a teendő? Igyekezzünk elszakadni ettől a sekélyességtől, és a múlt, a tragikum és a mítoszi, a valóságfeletti vagy transzcendens felé forduljunk? Vagy talán a varázslatok, úgymint az illúziók és a hajdani csodák utánezata felé? Ehelyett inkább olyan csodákra mutatunk rá tanulmányunkban, melyek magában a közepszerűségben születnek. Ezek egyszerű, emberi csodák. Ne halasztgassuk, említsünk is meg egyet mindjárt: a *bizalmat*.

Egyidős a társadalmi étellel; igen közeli rokonságot tart fenn a naivsággal, ostobasággal; gyermekkorunktól kezdve örökösen megcsalva (bizalom a szülők, a tanító és a gazda, a papok és az isten, a vallás, a sors, a szerelem iránt); mindig bizalmatlansággá változva majdnem ugyanolyan kimondhatatlanul, mint a kezdeti naivitás, — napjainkban az életbe vetett bizalom mind mélyebb gyökeret ver az életben és szükségletté válik. Ebben a lappangó és még fejletlen ellentétet tartalmazó, inkább kétértelmű, mint szembeállítás kifejező ellentétpárban, hogy „bizalom-bizalmatlanság”, a bizalom lassan felülkerekedik. A lesújtó tapasztalatok, a legveszedelmesebb illúziók ellenére, a biza-

lom nőttön-nő. A bizalom napjainkban születik és növekszik. Majd meglátjuk, hogyan: a hétköznapiok szívében magában — és annak ellentmondásai, a kétségek, az anyagi biztonság nyugtalanító szükséglete ellenére. Ez lesz *A mindennapi élet bírálata* második füzetének egyik témája.

BORBÉLY JÁNOS fordítása